

Nordiska funktionsrättsorganisationernas rekommendationer för implementering och utveckling av AI

Sammanfattning:

Funktionsrättsförbund i de nordiska regionerna har genom Handikapporganisationernas nordiska råd (HNR) sammanställt en skrivelse om hur ny AI-teknik inverkar på funktionshinderområdet samt rekommendationer till de nordiska länderna.

HNR ser det som särskilt viktigt att människorättsperspektivet beaktas i framtagandet av all ny teknik. För att göra tekniken tillgänglig samt motverka att tekniken bygger på fördomar behöver personer med funktionsnedsättning finnas med när man utvecklar AI-teknik.

Samordnade insatser mellan stater för att utveckla, harmonisera och sprida standarder för tillgängliga och rättvisa AI-system krävs. All AI-användning måste regleras genom lagstiftning baserad på mänskliga rättigheter och organisationer som företräder personer med funktionsnedsättning måste ges reellt inflytande i utveckling av ny teknik. Skydd mot AI som diskriminerar måste stärkas. Utbildningsinsatser krävs för att medborgare och beslutsfattare kan fatta välgrundade beslut om AI-teknikens användning och konsekvenser.

Kort om HNR

Detta dokument är sammanställt av Handikapporganisationernas nordiska råd (HNR) genom dess nuvarande ordförande, Funktionsrätt Åland. HNR är en sammanslutning av paraplyorganisationer inom civilsamhället. I HNR är samtliga nordiska länders och de självstyrande regionernas funktionsrättsförbund representerade. HNR bedriver övergripande påverkansarbete och intressebevakning av funktionshinderområdet på nordisk nivå samt bevakar implementeringen av FN:s konvention för rättigheter för personer med funktionsnedsättning.

AI:s möjligheter och risker för personer med funktionsnedsättning

Dokumentet är en sammanställning av reflektioner och rekommendationer från de nordiska regionernas funktionsrättsförbund om möjligheter och risker med ny AI-teknik för personer med funktionsnedsättning. Bakgrunden till att dokumentets tagits fram är ett webinarium om AI och digitalisering och hur det inverkar på funktionshinderområdet som arrangerades av HNR den 7 maj 2025. Medverkande i webinariet var Jutta Treviranus, professor vid OCAD University i Toronto, Kanada och grundare av Inclusive Design Research Centre (IDRC), Kave Noori, AI Policy Officer vid EDF (European Disability Forum) samt Leneisja Jungsberg och Maja Bryntesson vid Nordregios projekt Digital Inclusion in Action.

I dokumentet har vi valt att fokusera på olika reflektioner som framkom under vårt webinarium den 7 maj samt synpunkter som lämnats in skriftligt av medlemsorganisationer i HNR. Vi har valt att sammanställa dessa perspektiv till en enhetlig text, där vi inte går in specifikt på vilka rekommendationer som kommer från vilken enskild region. Det kan skilja sig mellan regionerna i hur man arbetar nationellt med frågan och vilka rekommendationer de olika organisationerna arbetar för.

Samtliga organisationer inom HNR ser med växande oro på den snabba utvecklingen av artificiell intelligens, samtidigt som vi också ser en betydande potential i den nya tekniken. Särskilt gäller detta möjligheten att förbättra livskvaliteten för personer med funktionsnedsättning, exempelvis genom mer avancerade hjälpmedel och stödjande system.

De nordiska länderna har en möjlighet att ta en ledande roll i att främja en inkluderande och icke-diskriminerande teknikutveckling som kan fungera som ett alternativ till den mer oreglerade och kommersiellt drivna utveckling som vi ser i andra delar av världen.

För att AI ska utvecklas på ett sätt som gynnar hela mänskligheten krävs att mänskliga rättigheter konsekvent sätts i centrum genom alla faser av teknologins utveckling, från design till implementering och uppföljning

För organisationer inom HNR är det särskilt viktigt att FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (CRPD) beaktas i alla aspekter av ny teknologi. AI har en inneboende tendens att förstärka befintliga samhällsstrukturer, vilket riskerar att göra starka grupper ännu starkare och svaga grupper ännu mer marginaliserade. En av de största riskerna vi identifierar inom AI-utvecklingen är ökade samhällsklyftor. Eftersom AI-system ofta tränas på historisk data, som kan vara färgad av fördomar, finns det en risk att dessa system återskapar eller till och med förstärker existerande bias.

Vi ser tendenser till ökande ojämlikhet i flera nordiska länder och flera organisationer vittnar om en oroväckande tillbakagång när det gäller rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Teknologin har stor potential att lösa utmaningar, men kan också orsaka betydande skada om den inte utvecklas med eftertanke och ansvar.

Vi ser dessutom en tydlig risk för att den nuvarande utvecklingen bidrar till en växande digital klyfta. Skillnaderna ökar mellan dem som har tillgång till såväl teknik som digital kompetens, och dem som står utanför denna utveckling. Om detta inte hanteras riskerar digitaliseringen att skapa nya former av exkludering i stället för inkludering.

För att motverka att AI-utvecklingen leder till försämringar för personer med funktionsnedsättning krävs att deras representativa organisationer konsulteras på ett meningsfullt sätt, både i lagstiftningsprocesser och i den tekniska utvecklingen. Det innebär också att dessa organisationer måste ges tillräckliga resurser, både ekonomiska och professionella, för att bevaka sina medlemmars intressen och bygga expertis inom området.

Medlemsorganisationer inom HNR ser med oro på en utveckling där civilsamhällets finansiering är hotad. Detta försvårar deltagande i viktiga samhällsprocesser och leder till att proaktivt arbete inom områden som AI och digitalisering riskerar att utebli.

Nedan följer en sammanställning av de områden som de nordiska regionernas funktionsrättsförbund genom HNR särskilt vill belysa i samband med utvecklingen och användningen av AI-baserad teknologi.

Utveckling och teknik

Det är viktigt att ny AI-teknik inte bygger på fördomar om personer med funktionsnedsättningar. För att motverka skadlig teknologi behöver personer med funktionsnedsättning finnas med när teknik utvecklas och deras levda erfarenhet behöver beaktas. Deras perspektiv är avgörande för att identifiera risker som annars lätt förbises. Utan deras aktiva medverkan finns en stor risk att tekniken speglar majoritetens normer och behov och därmed utesluter eller diskriminerar personer med funktionsnedsättning. Inkluderande utvecklingsprocesser stärker inte bara tillgängligheten, utan höjer också kvaliteten och relevansen i teknologiska lösningar för hela samhället.

Inkludera användare

För att säkerställa delaktighet för användare krävs konkreta och systematiska samarbetsformer mellan myndigheter, företag som utvecklar teknik samt organisationer som företräder olika användargrupper. Ett exempel på en sådan samarbetsform är permanenta testpaneler med personer från olika grupper med funktionsnedsättningar, som regelbundet deltar i utvärdering av AI-lösningar under hela utvecklingsprocessen.

En annan avgörande strategi för att skapa inkluderande teknologi är att anställa personer med funktionsnedsättning som aktiva meddesigners med reellt inflytande och beslutsmandat, och inte enbart som konsulter eller testanvändare.

Det behövs dessutom välfungerande återkopplingsmekanismer mellan teknikutvecklare och användare samt ett statligt ansvar för aktiv tillsyn över ny teknologi. EU:s AI-förordning bör implementeras så snart som möjligt och utgöra ett absolut minimikrav.

Det är också centralt att värna individens frihet och rätt att avstå från digitala lösningar. Digital teknik ska inte ersätta fungerande analoga system, utan fungera som ett komplement. Det måste vara upp till individen att själv avgöra när digitala lösningar är lämpliga att använda. Påtvingad digitalisering leder sällan till positiva resultat.

Personer med funktionsnedsättning befinner sig ofta i en ekonomiskt utsatt situation, vilket kan göra ny teknik oåtkomlig. De bor dessutom i högre utsträckning i områden med bristande digital infrastruktur.

Det är viktigt att poängtera att personer med funktionsnedsättning inte är en homogen grupp. Att enbart mata in mer data om denna grupp i AI-system leder inte nödvändigtvis till bättre resultat – tvärtom kan det göra systemen mer självsäkra i att fatta felaktiga beslut. Detta beror på att personer med funktionsnedsättning ofta är "outliers", det vill säga att de avviker både från varandra och från majoritetsnormen.

För att undvika att AI-system förstärker redan existerande exkluderingsmekanismer krävs att systemen utformas för att motverka ekokammare. Perspektiv från personer med funktionsnedsättning måste ges större utrymme och inte överskuggas av majoritetens normer.

Utbildning och delaktighet

Vikten av utbildning i teknik för personer med funktionsnedsättning kan inte överskattas. För att möjliggöra verklig delaktighet krävs både tillgång till teknik och kunskap i hur den används. Det är därför viktigt att lärare, studiehandledare och annan skolpersonal får relevant kompetensutveckling i tillgänglig teknik och pedagogik för att kunna erbjuda ett

verkligt inkluderande lärande. Studerande med funktionsnedsättning behöver individuellt anpassat stöd för att kunna tillgodogöra sig digitala verktyg och plattformar, samt en lärmiljö som bygger på principerna för universell utformning. Det är viktigt att notera att detta inte bara handlar om att ge tillgång till teknik, utan om att bygga ett inkluderande utbildningssystem där alla – oavsett funktionsförmåga – ges samma möjlighet att utveckla digital kompetens.

Etiska dilemman

När AI används inom välfärdstjänster uppstår flera etiska dilemman som kräver noggrann analys och tydliga riktlinjer. Ett centralt problem är risken för teknologisk paternalism när AI-system, under förevändningen att "veta bäst", begränsar individens valfrihet och AI-algoritmer används som grund till beslut. Det kan exempelvis handla om beslut om att omhänderta barn eller begränsa personlig agens genom att neka vissa aktiviteter utifrån algoritmiska bedömningar om vad som anses "säkert" för en person med funktionsnedsättning. Sådana funktioner, även om de är välmenande, kan kraftigt inskränka en persons autonomi och rätt till självbestämmande.

Ett annat betydande etiskt dilemma handlar om rättvisa i resursfördelning. När AI används för att prioritera begränsade välfärdsresurser, till exempel personlig assistans eller tekniska hjälpmedel, finns en risk att individer med komplexa eller ovanliga behov nedprioriteras. Standardiserade algoritmer tenderar att gynna de som passar in i typiska mönster, medan de som avviker riskerar att hamna utanför.

Samtidigt får inte riskerna med AI överskugga den stora potential tekniken har att förbättra livskvaliteten för personer med funktionsnedsättning. Vi ser med hopp på de möjligheter AI erbjuder, exempelvis inom hjälpmedelsteknik, tillgänglighetsanpassningar och medicinska framsteg. Tillgången till ny teknik får dock inte erbjudas på bekostnad av personlig integritet, där användaren riskerar "sälja ut" sitt privatliv och vars persondata hamnar i händerna på tredje part. Teknik ska utvecklas utifrån principen universell utformning. Genom att från början skapa trygg och etisk teknik, som tar mänsklig variation i beaktande

minskar behovet av kostsamma sär lösningar i efterhand och möjliggör dessutom ett samhälle där alla kan delta på lika villkor.

AI och ny teknik kan bidra till att minska klyftorna mellan personer med funktionsnedsättning och andra samhällsgrupper – men endast om tillgänglighet och inkludering beaktas redan från början. Rätt utformad teknik kan stärka individens autonomi, självständighet och deltagande i samhället.

Utvecklare, beslutsfattare och tillsynsmyndigheter måste därför ha ett särskilt ansvar att säkerställa att ny teknik inte förstärker existerande sårbarheter. Personer med intellektuell funktionsnedsättning och andra kognitiva utmaningar löper särskilt hög risk att utsättas för bedrägerier eller utnyttjas av aktörer med illvilliga avsikter. Därför behövs ett starkare regelverk och ökad tillsyn kring hur AI används, särskilt när tekniken riktar sig till eller påverkar marginaliserade grupper.

Ett etiskt ramverk som kombinerar teknikens möjligheter med ett starkt skydd för individens rättigheter är avgörande för att AI ska bidra till ett mer jämlikt och inkluderande samhälle.

Arbetsliv

Ofta ligger fokus på att personer med funktionsnedsättning ska utbilda sig själva i att hantera teknik, snarare än att tekniken ska utvecklas enligt principer för universell utformning. Det är ett förskjutet ansvar som riskerar att cementera exkludering snarare än att motverka den. Samtidigt väcker den ökande användningen av AI inom olika samhällsområden oro för ny form av exkludering. När beslut inom exempelvis arbetsförmedling, utbildning eller socialtjänst i allt större utsträckning automatiseras riskerar individer med avvikande behov att osynliggöras. En förenklad tilltro till AI kan också leda till att enklare arbetsuppgifter försvinner, vilket i sin tur höjer trösklarna för att komma in på arbetsmarknaden. Detta riskerar att kraftigt försämra situationen för samhällsgrupper som redan har svårt att nå arbetsmarknaden, såsom personer med funktionsnedsättning.

Ny teknik öppnar möjligheter för ökad inkludering, inte minst inom utbildning och arbetsliv. För att dessa möjligheter ska bli verklighet krävs dock att personer med

funktionsnedsättning ges stöd i att lära sig använda tekniken. Här behövs ett tvärsektoriellt samarbete mellan myndigheter, utbildningsinstitutioner, arbetsgivare och civilsamhället. Ofta läggs ansvaret på individen med funktionsnedsättning att "anpassa sig" till tekniken, istället för att tekniken utformas enligt principerna för universell utformning.

AI kan osynliggöra marginaliserade grupper

Datadrivna beslut kräver särskild försiktighet när det gäller hur personlig information samlas in, analyseras och tolkas. När AI-system tränas på stora datamängder för att identifiera trender och fatta beslut finns en risk att personer med funktionsnedsättning försvinner i mängden. Mer data innebär inte alltid bättre beslut. Tvärtom kan ökad datamängd göra systemen mer självsäkra i att dra felaktiga slutsatser, särskilt eftersom personer med funktionsnedsättning ofta avviker från statistiska normer – både från majoriteten och från varandra. Inkluderande modeller för datainsamling och analys, där fokus ligger på variation snarare än på medelvärden, kan motverka detta om de implementeras. Genom att lyfta fram minoritetens perspektiv, snarare än att sudda ut dem i statistiken, kan AI-system göras mer rättvisa och träffsäkra.

För att uppnå detta krävs ett skifte i synsätt – från “teknologiska framsteg till varje pris” till ett synsätt präglad av ansvar, långsiktighet och mänskliga rättigheter. Kostnads-nyttoanalyser av AI måste utgå från en inkluderande och människorättsbaserad ekonomisk modell där långsiktiga vinster i form av delaktighet, jämlikhet och hållbar utveckling väger tyngre än kortsiktig effektivitet.

HNR förespråkar att AI-utvecklingen regleras genom ett förstärkt förvalterskap från beslutsfattare och allmänhet istället för blind framstegstro från några företag och personer som driver på utvecklingen i hopp om stora ekonomiska vinster. Ett ansvarsfullt, hållbart och medvetet förhållningssätt till teknologisk utveckling är avgörande för att AI ska bli en kraft för inkludering och inte leda till ytterligare marginalisering för personer med funktionsnedsättning.

Rekommendationer för en inkluderande och ansvarsfull AI-utveckling

1. Sätt inkludering i centrum för digitaliserings- och AI-politik

Inkludering, universell utformning och tillgänglighet måste vara centrala mål i all digitaliserings- och AI-strategi – från politiska riktlinjer till forsknings- och innovationsprogram.

2. Stärk det internationella samarbetet för tillgänglig och jämlik AI

Etablera samordnade insatser mellan stater för att utveckla, harmonisera och sprida standarder för tillgängliga och rättvisa AI-system.

3. Finansiera användardriven innovation inom AI

Starta ett särskilt nordiskt finansieringsprogram för AI- och digitaliseringsprojekt och riktar sig till organisationer som företräder marginaliserade grupper, inklusive personer med funktionsnedsättning.

4. Reglera AI utifrån ett människorättsbaserat synsätt

All AI-användning måste regleras genom lagstiftning baserad på mänskliga rättigheter. Implementeringen av EU:s AI-förordning ("AI Act") bör kompletteras med säkerställande av grundläggande rättigheter även för medel eller lågrisk AI.

5. Inkludera personer med funktionsnedsättning i teknikens utveckling

Perspektiven hos personer med funktionsnedsättning ska integreras i alla delar av teknikens livscykel – från design till utvärdering – för att säkerställa att teknologin är tillgänglig, relevant och rättvis.

6. Ge verkligt inflytande till representativa organisationer

Organisationer som företräder personer med funktionsnedsättning måste ges reellt inflytande i utvecklingen av ny teknik och i de politiska beslutsprocesserna kring AI.

7. Öka transparensen i AI-system

Krav på öppenhet och begripliga förklaringar måste säkerställas så att det alltid framgår hur AI-system fattar beslut, var personuppgifter lagras och vem som har tillgång till dem.

8. Utveckla tillgänglig AI på nordiska språk

Säkra resurser för att utveckla AI-baserade hjälpmedel – som text-till-tal och tal-till-text – på nordiska språk. Detta kräver bred, mångfaldig datainsamling från olika användargrupper.

9. Säkerställ skydd mot AI som diskriminerar

Stärk skydd mot AI-system som diskriminerar – oavsett klassning av risk i AI-förordningen – genom förutsättningar för oberoende granskning av diskrimineringsorgan innan de lanseras. Utveckla även förutsättning för skadestånd för individer som diskrimineras för att upptäcka och förhindra missbruk..

10. Höj den digitala kompetensen hos både beslutsfattare och allmänhet

Utbildningsinsatser krävs för att öka förståelsen för AI-teknologi – så att medborgare och beslutsfattare kan fatta välgrundade beslut om dess användning och konsekvenser.